

ըիններով վարչական գործոց թարգմանի պաշտօն կը վարէ եւ պատրիարքարանի արդիւնաւոր ու գործօն դիւանապետ կ'ըլլայ: Մամուրեան իւր մանկութենէն մինչեւ ակեզարդ կեանքն, դատարկ կամ ապարդիւն ժամանց մը չէ ունեցած, գիրքը միշտ առջեւն ու գրիչը միշտ ձեռքն բռնած է. ուսումնաստեմէ ոգւոյն արդիւնքն են իւր բազմահատոր գլուծիւնքն ու թարգմաւնութիւնք*, որոց շահեկանութիւնը, ծանօթ է ազգային գրական պատմութեան հետեւողներուն: Ինչպէս ամբողջ մայրաքաղաքի մը նոյնպէս եւ անոնց նահապետ Բաքարեան Մամուրեանի վրայ մի միայն դրուաւ իր հոգի մը կը նշմարէ. հոգի մը՝ որ ամբողջովին ազգին նուիրուած է: Ու արդկարգն եկած է վիժնադարձ՝ սիրտ ու հոգի ցուցնել այն ակեզարդ հայրենիքի յոբելեար զաւակին, որուն արդիւնքը մեծ է, որով եւ արժանապէս վարձատրելն դժուարին:

Հ. Յ. ԵՐԵՄ.

ԻՄԱՍՏՈՒՆՆ ԽԻՉԱՐ

Ե Ի

ՏՈՎԵՐԹԱՅ ԳԻՐԳԸ

(Շար. տես էջ 160)

ՎԵՐԸ յիշեցինք թէ Եսովպոսի վարուց յօրինողը, անշուշտ իւր չափազանց տղայական, Եղիպտոսի թագաւորն առ խիկար եղած առարկութիւններուն երկուքը յապաւած է. կ'ուզենք քիչ մ'ալ այս խնդրով զբաղել, վասն զի մեր նպատակն է ցուցնել, մինչեւ իսկ յայտնապէս, թէ խիկարոս Պատմութեան մէջ, պատմագրան ե ոչ մի սկզբնատարր կը գտնուի, այլ ամէն ինչ ժողովրդական աղբիւրներէ առնուած է:

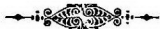
Առարկութիւնները հետեւեալն են. ջախջախուած երկանաքար մը վերստին կարել եւ աւազով շուան հիւսել: Հոս ալ զարձեւալ ժողովրդական վկայերու շրջանակին մէջ կը գտնուինք:

Երկանաքարին համար, կը պատասխանէ խիկար՝ Եղիպտոսի թագաւորին աւելի կարծր քար մը մատով ցուցնելով. «Օտարական եմ եւ հետո ամենեւին գործիք չեմ բերած, նախ հրաման տուր որ պատրաստուի այդ քարէն հերմոններ, մկրատներ եւ երկանաքարը կարելու համար ուրիշ ինչ որ հարկաւոր է»: Փարաւուն կը ծիծաղէ եւ խիկարու մտքին վրայ կը զարմանայ:

Ըստ Մայմոնիդի, Թալմուտ նոյն պատասխանը Բաբբի Յեսուփ վէպին մէջ կը դնէ. «Ջախջախուած երկանաքար մը կայ, կարէ՛» կ'ըսեն հակառակորդ իմաստասէրները: «Նախ անկից թեղ հանեցէք, որ կարեմ» մէկէն վրայ կը բերէ:

Հարապային Սիպերիոյ Թալմուտաց վէպի մը մէջ. իշխան մը՝ պատմութեանս զիւցաղ նուհայն հօրը երեք քարեր կը զրկէ, հրամայելով որ անոնցմով զոյգ մը կոշիկ շինէ

* Հայկական նամականք. 1870. ապ. Տէ. աշեան եղբայր: — Պատմութիւն ընդհանուր, հին եւ միջին դարու: — Վէպեր (մանր) ու դասեր տղայոց համար: — Բանալի հայերէն լաւագրութեան: — Գիտելիք ու պարտիք տղայոց: — Նոր ընթերցարան տղայոց համար: — Մանր վէպեր: — Համառօտ պատմութիւն լատին լեզուի մեր օրերէն: — Անգղիական նամականի կամ Հայու մը ճակատագիրը: — Թարգմ. Առողջաբանութիւն աղջկանց համար: — Առանի տնտեսութիւն: Իրաւանութիւն: Ընթերցարան: — Բնական գիտութիւն: — Առաջին ընթերցարան: — Երկրորդ ընթերցարան: — Յիշատակ Սիպերականի մը: — Առողջաբանութեան տարբեր: — Ամուրիի մը երազները: — Հազար ու մէկ գիշերները: — Աբբայ Բրէպուս (Բ.): — Էսթէն Սիւ: — Ժիւլ Վեռնը: — Կէսթէ: — Շանֆլէօրի: — Պոմարէ: — Վլիթէր: — Տիւսա (Ա.): — Պլեյէյ (Ա.): — Մարքէ (Ի.): — Պոման: Ֆիլաին (Տ.):

երեք օրէն: Կ'երթայ տեսնելու թէ արդեօք հրամանը կատարուե՞ր է, մինչդեռ աղջիկը աւազ ժողովելու վրայ էր: «Ի՞նչ կ'ընես, կը հարցընէ, — Աւազ կը ժողովեմ՝ որպէս զի թեյ չիւնեմ: — Աւազով ո՞վ թեյ չիւնած է: — Քարերով ալ ո՞վ կ'օշիկ չիւնած է, կը կրկնէ աղջիկը» Իշխանը կը ժպտի և կ'ուրախանայ: Թալմուտ, դարձեալ Թալմուտ, Սիպեւրիոյ այս վէպին նման բան մ'ալ կը պատմէ: Աթենացի մը Երուսաղեմայ ուղիներուն մէջ շրջելու ատեն քարակոփ մը գործի վրայ տեսնելով, կուտած սանդ մը կ'տանու և զուարճախօսութեամբ կը խնդրէ կտոր մը փակցընել նոյն անօթին: «Սիրով» կը պատասխանէ քարակոփը ափ մը աւազ տանելով և ծաղրածուին երկընցնելով, «Շատ սիրով, եթէ ասով քիչ մը թեյ չիւնելու ըլլաս»: Բնական կերպով խիկարու Պատմութեան «Աւազէ չուանին» եկանք, որ երկրորդ առարկութիւնն է:

Հնդիկ վէպի մը մէջ, որ դրական ճամբով թիպէթաց քով մուտ գտած և քանտիոքը բնուած պոտտական սրբազան գրքին մէջ անցած է, հազար կանգուն երկայնութեամբ աւազէ չուան մը շինելու պատուէրը կայ: «Նոյն չուանէն կանգուն մը օրինակ զրկէ», կ'ըսէ պատասխանը:

Աշուշտ նախնական, ընտիր ձեւն ալ այս է: Խիկարու հեղինակը նոյնը նախ մէջ կը բերէ, ինչպէս որ ասորեքէնը ունի, այս մասին մէջ լաւ եւս պահուելով քան միւս բնագրերը: — Անմիջապէս առանց իմաստականութեան կ'ենթադրէ՝ թէ Եգիպտոսի թագաւորը զո՞հ եղած չըլլայ պատասխանել և իւր հրամանին կատարումը պահանջած ըլլայ: «Եւ ես մտի ի տուն մի խորհորատ և ծակեցի զօրմէ տանն ուստի արեւ ծագէր և ի ծագել յարեւուն ցայթեց ի տանն կանգունս և առի փոշի աւազի և արկի ի ծա(ն)կն և փչէի, նայ երեւեցաւ որպէս մանուկը, և ասեմ հրաման տուր արքայ զի ժո-

ղովեսցեն զպարանն և ես այլ մանեցից և իրբեւ էտես արքայն ծիծաղեցաւ...»:

* *

Այլ եւս կանգ առնունք: Խիկարու Պատմութեան մէջ, ամէն բան, ըսինք, ժողովրդական վէպերու ամբարանոցէն հանուած է հին խմբագրողին ձեռքով: Ասոր ապացոյց՝ իր գրչին տակ՝ այլ և այլ կտորներուն կրած խանգարմունքն են ինչպէս որ ջանացինք ցուցնել. որպէս զի բան մը խանգարուի հարկ է որ կանխաւ գոյութիւն ունենայ, շօշափելի ճշմարտութիւն մ'էլ այս:

Գրքին մէկ ծայրէն մինչեւ միւսը, պատմական ստուգութիւն մը չի գտնուիր, թէպէտ կերպարանափոխուած ըլլայ:

Իմաստուն խիկարի Պատմութեան ծրագիրը, համագրային ծրագիր մ'է, լատին գիրով և այլ զաւտաց վէպերն կը խմբուին ձեւացրնելու համար պատմութեանս իւրաքանչիւր պիտուածները:

Դարձեալ, խիկար կամ Անիկար անունը կարելի է ընծայել իրական անձի մը, նման Սենեքերիմ՝ իւր իշխանին անուան, կամ հնդկական վիպաց մէջ գտնուող Նանտա և Ագպար անուններուն: Ստուգելու Մայսնէր, Անիկար կամ Աքիաքար անունը, յունական մատենագրութեան մէջ, իբր պատմական կամ այնպիսի համարուած անձանց տրուած կը համարի¹:

Ἀχιλλεύς, ըստ Դիոգենէս Լաերտի, որ երբորդ դարու մէջ կ'ապրէր, Թէոփրաստայ գրուածոց միոյն վերնագիրն էր², որ այսօր կորսուած՝ կրնար ամենեւին պատմական իրականութիւն մը չունենալ: Աշխարհագրէն Ստրաբոն գիտէ Ἀχιλλεύς անուամբ մէկը որ Մոլսեսի և եբրայական քահանայութեան առթիւ, (Գիրք Ժ. գլ. Բ. 762) պատգաւախօսաց βασιλεὺς մէջ կը գնէ: «Այսպիսիք էին, կ'ըսէ, Ամփիարաս և Տրոփոնիոս,

1. Խիկար, Անիկար, և այլ ձեւերուն վրայ, և Պատմութեան մէջ հանդիպող բոլոր անուանց վրայ տես շաւղ. Ամս. 1899. էջ 112-116:

2. Դիոգենէս Լաերտացի կը յիշէ զայս իւր «Վիպրք երեւելի իմաստասիրաց» գործոյն՝ Թէոփրաստայ նուիրած զԻսոյն մէջ:

Որփէնոս և Մուսա, . . . առ Վնսփորացիս՝ Ախաիքար, Հնգկաց մէջ՝ Մերկիմաստակը, Պարսից մէջ՝ մագերը, առ Հոռվմայեցիս՝ հաւահարցը: Այսպիսի էր Մովսէս և իւր յաջորդները. . . Արդեօք ի՞նչպիսի է այս Ախաիքարի, Վնսփորի թաղաւորութեան ժողովրդոց, Որփէնոսին և Տրոփոնիոսին պատմական իրականութիւնը. ոչ ոք կրնայ որոշակի զրուցել:

Հուսկ, Կղեմէս Աղեքսանդրացի այսպէս կը խօսի իւր Յաճախապատում (Stromates) զրոց այն զլիւսն մէջ (Ա. գլ. ԺԵ) յորում կը պաշտպանէ յունական իմաստասիրութեան մեծաւ մասամբ բարբարոսներէն օգտուած ըլլալուն խնդիրը. «Կըսեն թէ, Դեմոկրիտէս Բարեբացաց բարուց վրայ ճառ մը զրած է». — Ինչպէս որ կը տեսնենք, Կղեմէս ի լրոյ կը խօսի Հոս, — «և Աքիքարու արձանագրութիւնը թարգմանելով իր գրութեան մէջ անցուցեր է»: Ասոնց վրայ կրնանք յաւելուլ չորրորդ անձնաւորութիւն մ'ալ, աւարբացի Հայկարը. M. Dillon այսպէս կը խօսի վրան. «Աւարբացի շատ հին բանաստեղծ մը կը յիշէ զՀայկար որ Ղըմայի գարնուեցաւ իւր բանակին զլուս կեցած միջոց»: Այս համառօտ ծանօթութիւնը լոյս մը չի սփռեր իմանալու՝ թէ արդեօք արաբացի Հայկարը առասպելական անձնաւորութիւն ներէն չէ, ինչպէս թուին միւս համանունը, կամ թէ իւր դժբաղդութիւնը իմաստուն թիկարի Պատմութեան զիւցագնին հետ նմանութիւն մ'ունի:

* *

Ինչ որ ալ ըլլան այս մանրամասնութիւնք, և թէ այս կամ այն դարուն եղած ըլլան կամ չըլլան մէկ կամ բազմաթիւ անձինք թիկար անուամբ, թիկարի ձախորդութիւնք՝ որոց նշանաւորներէն մին կը յիշէ Տովբիթայ գիրքը, պատմական իրականութիւն չունին, և հին վէպերէն հազիւ կը զանազանին, այն վէպերէն՝ որ հեռաւոր անցելոյն մէջ գոյութիւն առած արեւելեան վիպասաններու երեւակայութեամբ, բերնէ բերան հասեր են մինչեւ մեր օրերը:

Ճիշդ որ դարուն թիկարու Պատմութեան նախկին անծանօթ խմբագրողը զրի առեր է զասոնք, ոչ ոք՝ գէթ առ ժամ, ռահմանելը յանձն պիտի առնու: Սակայն ամենէն կարելոր կէտը, ամենուն ալ ստոյգ երեւցած կէտ մը որ կայ՝ այս է, թէ թիկարի Պատմութեան գրականական կաղմութիւնը Տովբիթայ գրքին գրառելէն առաջ է: Այս առաջնութիւնը կը հասկըցուի Տովբիթայ Գրքին թիկարի ձախորդութեանց վրայ ըսածներէն. ստոյգ է որ ակնարկութիւն մը կայ անդ մեր թիկարի Պատմութեան: Սակայն ակնարկութիւն մը ինքն իրմով չի լուսաբանուիր. պայծառ է այդ անոր համար՝ որուն մտաց մէջ յիշատակ մը կը զարթուցանէ, բայց անհասկանալի կը մնայ այլոց իր միջին համոտութեամբ:

Արդ, երբ հասկըցուեցան Տովբիթայ Գրքը կարճ ակնարկութիւնքն. — այն առեն երբ նոյն տողերը լուսաբանելու համար թիկարի Պատմութիւնը ձեռք առնուեցաւ, և եթէ չափազանց չէ սոյն բացատրութիւնս, ինչ մ'եղաւ այն՝ որ շատ բան լուսաւորեց:

Հ. Գ. ՉԵԼԵՆԿԻՆ

ԲՆԱՇԽԱՐՀԻԿ ԲԱՌԱՐԱՆ

(Շար. տես էջ 452)

ԱՅՐԱՐԱՆ. Ասոր. ԲԻՐԱՐՏԻ. ԳԴ. ARAAT. ԵՐՐ. ԵՐՐ. — Հայ աշխարհի հոգեւոր և վեհադոյն նահանգն՝ Կիլիկիայ մեր միւս նահանգաց միջովայրն, և այդ պատճառաւ ճահողապէս Միլենաշխարհ կը կոչուի Բուզանդէն: Այրարատը շրջապատող նահանգներն են, արեւելքէն՝ Սիւնիք հիւսիսէն՝ Գուգարք. արեւմուտքէն Տայք և Բարձր Հայք. հարաւէն՝ Տուրքերան և Վասպուրական: Ինչպէս որ վայել է թագաւորական վիճակի՝ ընդարձակագոյն է Այրարատ մեր բոլոր միւս նահանգներէն. գրեթէ 160 մղոն երկայնութիւն ունի Վերին Բա.